

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI NA RENESANSNOM KAMINU IZ FUNDUSA MUZEJA GRADA SPLITA

UDK: 697.2 (497.05):904 "14/15"

Primljeno: 9. 11. 2009.

Stručni rad

IVO DONELLI

ANA DOLJANIN

ANAMARIJA RUPČIĆ

Sveučilište u Splitu

Umjetnička akademija

Odsjek za konzervaciju-restauraciju

Glagoljaška b.b.

21000 Split, HR

U povodu konzervatorsko-restauratorskih radova na polikromnim ulomcima kamenog kamina iz fundusa Muzeja grada Splita, autori u ovom radu iznose i rezultate povijesnog istraživanja kamenih kamina XV. i XVI. st. u Dalmaciji.

Ključne riječi: renesansni kamin, Split, Nikola Firentinac, polikromija

Povijesno istraživanje te konzervatorsko-restauratorski radovi na kamenim ulomcima renesansnog kamina pohranjenog u Muzeju grada Splita, dali su nove spoznaje o gradnji takovih kućanskih elemenata u XV. i XVI. st. u Dalmaciji. Kamin se pripisuje školi Nikole Firentinca, nastao je koncem XV. st., a sastoji od tri elementa: jedne grede i dvije konzole. Greda je podijeljena na tri polja. Bočna polja ukrašena su plitkim reljefom s prikazima glava *putta*, dok je u središnjem polju uklesan obiteljski grb. Gredu nose dvije konzole, *kameni potpornji* isklesani u obliku lavljih glava, a u bočnicama ukrašeni biljnom ornamentikom. Na kamenim površinama zamjećuju se ostaci polikromije, za koju se nije znalo je li izvorna, iz doba

ugradnje kamina, ili iz nekog drugog vremenskog razdoblja, ili je pak recentna.

KAMINI NA PODRUČJU DALMACIJE

Renesansne gradske palače bile su sastajališta intelektualaca i umjetnika te plemićka obiteljska ognjišta, a one ladanjske gradile su se za odmor i zabavu ili nadziranje velikih vlastelinskih imanja. Sačuvani renesansni kamini inventar (umivaonici/pila, kamini, sjedala, ormari...) dalmatinskih gradskih i ladanjskih palača svjedoče o visokoj kulturi življenja, doduše, malobrojnih sretnika koji su pripadali plemstvu ili pak obiteljima bogatih trgovaca i pomoraca (primjerice, kapetanske kuće u Orebiću na Pelješcu). Ti sačuvani kamini spomenici svjedoče i o talijanskim utjecajima na lokalnu percepciju estetike i umjetnosti: od one koja je isključivo dekorativne naravi do one koju svrstavamo u primijenjenu umjetnost.

Kamini su bili sastavni dio kamenog inventara i nisu bili samo statusni simbol i dokaz platežne moći vlasnika nego i mjesta obiteljskih okupljanja, nijemi svjedoci intelektualnih razgovora, rasprava, politike, trgovine... Vrijeme njihova nastanka i imena naručitelja i majstora mogu se odrediti zahvaljujući stilskim oblicima, arhivskim dokumentima, ugovorima i rijetkim spomenima u povijesnim i književnim djelima.

Riječ *kamin* dolazi od latinske riječi *caminus*, koja označava peć ili kuhinjsko ognjište s izravnim dimnjakom koje grije sobe neposredno plamenom.¹ U kontekstu našeg povijesno-umjetničkog pregleda ovakav opis pojma kamin je neprikladan, pa u našem pregledu *kamin* označava isključivo one primjerke koji su umjetnički, tj. skulpturalno izrađeni, a često su se nalazili u reprezentativnim salonima palača i u privatnim prostorijama dostupnim isključivo stanarima. Domaće majstore, klesare i graditelje čak su i njihovi suvremenici, pisci i kroničari u svojim zapisima navodili pod općim nazivima kao što *maestre*, *lapicidae*, *camenare*, ne pridajući važnost njihovim osobnim imenima.²

Područje srednje Dalmacije u stoljećima koja se obrađuju obilovalo je stilskim kaminima, no, za razliku od južne Dalmacije, malo ih je sačuvano, a malo je i onih čije je postojanje zasvjedočeno na temelju ugovora, poput kamina u ljetnikovcu humanista Koriolana Cipika u Kaštel Starome, kamina iz Vitturijeva dvorca u Kaštel Lukšiću, dvaju kamina iz Andreisove palače u

Trogiru, Kvarkova kamina također u Trogiru, kamina u ljetnikovcu trogirskoga biskupa u Marini, kamina u gotičko-renesansnoj kući Grisogono Nassis u Zadru te kamina iz fundusa Muzeja Grada Splita.

Jedan od rijetkih izvora informacija o kaminima je arhiv Dubrovačke Republike koji je sačuvao nekoliko ugovora o gradnji kamina u XV. i XVI. st. na njezinom području.

Od sačuvanih ugovora ističe se onaj sklopljen godine 1437. između korčulanskoga kipara Ratka Brajkovića i naručitelja Natala Dobrića, u kojem se spominje čak pet umjetnički izrađenih kamina iz različitih bogatijih pučkih kuća. Taj ugovor otkriva da su ih gradili ponajprije domaći majstori. Ukrašavali su ih raznovrsnim motivima kao što su plemićki grbovi, likovi dječaka/*putta*, geometrijski i biljni ukrasi, pa čak i motivi egzotičnih životinja. Motive *putta* koji nose plemićke grbove susrećemo i u renesansnim kaminima susjedne Italije.³

Ivan Marinov Gučetić sklopio je 10. prosinca 1494. ugovor s korčulanskim klesarima Franom i Bartulom Karličem kojim su se majstori obvezali izraditi i dopremiti u ljetnikovac u Trstenom dvoja vrata ukrašena zupcima, jedna vrata bez ukrasa, pet pravokutnih prozora, ormar, šest prozora polukružnog luka, zidni umivaonik za dvoranu, tzv. pilo, dva kamina, 30 konzola, 26 stupova za odrinu i pilo za kuhinju. Dvije od ukupno četiri konzole s lavljim glavama (*li denti di teste di lion*) s nekadašnjih dvaju kamina uzidane su u ogradni zid šetnice istočno od palače u Trstenom. U dokumentima je naznačeno da kamini moraju biti izrađeni po uzoru na kamin u kući Junija Sigismundova Zuzorića u Gružu.

Ugovor iz kolovoza godine 1491. spominje izradu kamenog kamina za kuću vlastelina Frana Stjepanova Benešića, a kao izvođači se navode korčulanski majstori iz obitelji Karlič. Dvije godine prije ti isti majstori sklopili su ugovor i s Rafom M. Gučetićem kojim se obvezuju izraditi kameni inventar za njegov ljetnikovac u Rijeci dubrovačkoj, a između ostaloga i kamin koji je, kako u ugovoru piše, trebao sličiti kaminu iz kuće Marina Gučetića.⁴ Nesporno je, dakle, da su kamini s lavljim konzolama bili relativno česta pojava i da su izrađivani po uzoru na već postojeće. Spomenute konzole veoma podsjećaju na one koje su se nalazile na kaminu iz Muzeja grada Splita (slika 1. i 2.) i na *lavlje* konzole koje su nosile balaturu u velikoj dvorani Ranjinine palače na Pustijerni i još uvijek se nalaze *in situ*. Kamin koji je godine 1503. naručio Miho Jakovljević Albertis u Petra Andrijića za svoj ljetnikovac u Rijeci dubrovačkoj,

također je imao lavlje glave (*cum capitibus leonum ad dentes*), niz zubaca i grb obitelji Albertis, ali nažalost nije sačuvan.⁵ Valja također spomenuti i kamin s konzolama koje krasi lavlje glave u Šibeniku.⁶

U Povijesnom arhivu grada Dubrovnika otkrivena je oporuka iz druge polovice XIV. st., iz godine 1372., kojom dubrovački vlastelin Niko de Zaverniko ostavlja novčani prilog za izgradnju dvaju kamina u dominikanskom samostanu u Gradu, u učiteljevoj ćeliji i bolesničkoj sobi. Početkom godine 1443. dubrovački kipari Živko Utišenović i Radonja Grubačević klešu dijelove triju kamina za Knežev dvor, od kojih jednoga za kneževu sobu. U ugovoru je opisan i oblik kamina, koji nalikuje na kamin benediktinskog samostana sv. Marije na Mljetu, ali i na neke druge kamine s područja srednje Dalmacije.

Dakle, ugovori daju ne samo konkretne informacije nego se iz njih može zaključiti i da su kamini izrađivani po uzoru jedni na druge, da su ih izrađivali cijenjeni majstori te da su bili sastavni dio kamenog inventara kuća, palača i ljetnikovaca ondašnjeg doba.

Jedan od najznačajnijih spomenika dubrovačke ladanjske arhitekture koji daje uvid u način gradnje kamina u renesansi je ljetnikovac Stay-Kaboga u Rijeci dubrovačkoj, sa čak pet primjeraka. U prizemlju, u pročelnoj sjevernoj prostoriji otkriven je kamin otučena okvira kojem je ispod sadašnjeg poda sačuvano jedino ložište i profilacija baze desnog pilastra. Obloga ložišta izvedena je *terazzom*, ploče veličine 36 x 36 cm dijagonalno su urezane i naizmjenice obojene svjetlijim i tamnijim okerom. Položaj kamina naznačen je na arhitektonskim snimkama iz 1951. i 1966., ali nema podataka o profilaciji okvira. U južnoj začelnoj prostoriji otkriven je izvorni oblik kamina, s kamenim opločanjem i kružnim strukturama od opeke s odvodnim kanalom, što navodi na pretpostavku da je ta prostorija bila kupaonica.

U dvorani na katu također je pronađena baza kamina, postavljena na kamenu gredu do koje u niši dopire zaglađeni vapneni sloj ložišta, sačuvan samo u kutu. U obje bočne prostorije na katu pronađeni su kamini. Jedan u sjevernoj prostoriji bio je, sudeći po obliku zapune (u kojoj su pronađeni mnogi kameni ulomci okvira i jedan veći komad vijenca) i brojnim fragmentima okvira iskorištenim za ispunu ložišta, pravokutni kamin s profiliranim pilastrima, istaknutim profiliranim vijencem i ložištem popločanim koso slaganim *tavelama*. U prostoriji nasuprot pronađena je baza drugog kamina s ožbukanim

stranicama niše, vidljivim ložištem s također koso sleganim pločicama od pečene zemlje i sačuvanom kamenom gredom podnožja pilastra. Baš kao i kod prethodnog kamina, i kod ovog je okvir već bio izvađen, a pretpostavlja se da su imali jednako oblikovane okvire.⁷

Ostaci dubrovačke renesansne palače vlastelinske obitelji Gozze-Gučetić iz XVI. st., uništene ratnim razaranjima grada 1992., ukazali su na to da je tijekom XIX. st. na katovima palače, po sredini sjevernog zida, došlo do zapunjavanja, tj. dokidanja postojećih dvaju kamina koji su se nalazili jedan iznad drugoga, na dvjema etažama. Općenito tijekom XIX. st. dolazi do takvih destruktivnih zahvata na stilskim, kamenim kaminima (koji su tretirani kao suvišni ukras prostorija) zbog popularizacije pokretnih (kovinskih, željeznih, majoličnih, mangalskih ili zemljanih) peći. Sličnu sudbinu doživio je i kamin gotičko-renesansne kuće Nassis u Zadru, od kojeg je ostala samo udubina u zidu. Nakon što je uklonjena kamena zapuna kamina iz palače Gozze-Gučetić, koja se sastojala od klesanaca, detaljnijim istraživanjem došlo se do zaključka da su to fragmenti nekadašnjih stuba, kamenih okvira vrata palače itd. Unutrašnjost kamina potpuno je očuvana, dno je popločano dijagonalno postavljenim *tavelama*, strane su građene ciglom i ožbukane, a začelje je građeno ožbukanim kamenom.⁸

Od čak četrdeset i dva ljetnikovca koliko ih ima na otoku Šipan, spomenut ćemo onaj Vice Stjepovića-Skočibuhe u Suđurđu, sagrađen 1563., koji ima gotovo u potpunosti sačuvana tri renesansna kamina. U prizemlju se nalazi najveći, s konzolama na kojima su svinuti, mesnati listovi, profiliranom gredom sa zupcima i obiteljskim grbom u sredini (slika 3). Na katu se nalazi drugi, manji kamin. Njega također krasi konzole s listovima i volutama, greda s grbom obitelji Skočibuha na kojem se nalazi prikaz djevojke koja jedri na dupinu i profiliranim vijencem s dentima (slika 3). Jedinstvenost tog kamina čini štukatura. Naime, nakon ukidanja Dubrovačke Republike Francuzi provode zakon o preventivnoj zaštiti od požara koji nalaže da svaka napa mora imati štukaturu. To je jedini primjer sačuvane štukature kamina na cijelom dubrovačkom području i šire. Njegova napa nosi izvornu štuko dekoraciju s rubnim profilom, uokvirenim kvadratom i rozetom u sredini.⁹

Crijevićev kamin iz visoke renesanse XVI. st., rad nepoznatog majstora, vjerojatno proizašlog iz dubrovačko-korčulanske kiparske škole, primjer je bogatstva reljefnosti i raskoši kamina, no nažalost i zanemarivanja umjet-

ničke baštine čak i u tako naprednim i osviještenim sredinama kakva je bio Dubrovnik XVII. st., kada je kamin zbog velikog potresa oštećen. Sačuvani su ulomci dviju bočnih konzola s naglašenim volutama i palmetama na bočnim stranama, trima ždrjebovima (od kojih onaj srednji ima sitne reljefe) na pročelnoj strani koji završavaju akantovim listom ispod kojeg se nalazi pravokutno postolje s reljefom glave djevojke. Na konzolama se nalazi vijenac s profiliranom gredom na kojoj se nalazi cvijeće i voće, a u sredini Crijevićev grb.¹⁰

U Orebiću na Pelješcu u jednoj je kapetanskoj kući kamin demontiran i premješten u potkrovlje te tako spašen od ratne destrukcije talijanskih okupatora.¹¹ Kamin iz Orebića je, na zahtjev ondašnjega Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika u Splitu, premješten iz potkrovlja u prizemlje, na svoje prvotno mjesto.

KAMIN IZ MUZEJA GRADA SPLITA

Kamin iz XV. st. pripisuje se Nikoli Firentincu, koji je boravio u Splitu do kraja 1472. godine.¹² Pripadao je nekoj od splitskih plemićkih obitelji, a danas je eksponat u Muzeju grada Splita. Jedan je od rijetkih sačuvanih primjera renesansnih kamina na našem području. Sačuvana su tri kamena elementa: dvije konzole s lavljim glavama i poprečna greda. Prednja strana/lice kamene grede/arhitrava sastoji se od istaknutoga profiliranog vijenca s dentima te triju kasete/okvira sa sličnim motivima (slika 4. i 5.). U srednjoj kaseti su dva *putta* s fino isklesanim nagim tijelima u raskoraku, krilima i glavama koje su okrenute u suprotnim smjerovima. *Putti* nose obiteljski grb: štit na kojem se nalazi plitki reljef lava s mačem okrenut udesno. U lijevoj kaseti je glavica *putta* s krilima kao i u desnoj, tj. trećoj kaseti, no lijevi *putto* je okarakteriziran blagim izrazom lica i milim pogledom, dok je desni primjetno namršten, čak drskog izraza lica.

Vijenac, denti i okviri nastavljaju se na bočnim stranama grede, na čijim se rubnim dijelovima nalaze krajevi krila nalik na krila *putta* s prednje strane grede (slika 6. i 7.). Jesu li postojali bočni kameni ulomci kamina koji su se nastavljali na postojeće bočne strane grede i jesu li se motivi nastavljali ili ponavljali na bočnim stranama dijelova koji nedostaju, nepoznato je, no usprkos tome lako je pretpostaviti, s obzirom na ponavljanje motiva s naličja grede (vi-

jenac, denti, kasete/okviri, krila *putta*), da su se i na bočnicama nalazili *putti*. Gornja i stražnja strana imaju po dva utora od kojih su sačuvani dijelovi željeza i olova, s služili su kao spojnice koje vežu dva kamena ulomka.

Konzole, tj. kameni potpornji, koji su prvotno stršili iz zida, imaju ravnu gornju površinu kako bi mogli nositi težinu grede. Donji i bočni dijelovi konzola reljefno su obrađeni, a radi se o dvjema lavljim glavama i biljnim motivima na unutarnjim i vanjskim bočnim stranama (slika 8. i 9.).

POLIKROMIJA; MIKROKEMIJSKA ISTRAŽIVANJA

U opisima, crtežima i fotografijama renesansnih kamenih kamina s dalmatinskog područja nigdje nije zabilježena ni riječ o njihovoj polikromiji, iz čega se može zaključiti da je polikromija dalmatinskih renesansnih kamina nepovratno izgubljena, i to u tolikoj mjeri da o tome čak ne postoje ni pisani tragovi (tek u drugoj polovici XVI. st., kada nastupa manirizam), ili su, pak, kamini XIV.-XVI. st. bili iznimno rijetko polikromni. I u prvoj i u drugoj varijanti splitski kamin ima jedinstveno i značajno mjesto među sačuvanim primjercima. Od vrsta oštećenja na kaminu izdvajaju se ponajprije fizička oštećenja, kao otučenost dentikula i profilacija te naslage žbuke i cementa. Kameni ulomci bili su prekriveni bojom od zagasito crvene do crne, te na nekim mjestima bijele. Komparativna analiza kamena usporedbom s referentnim uzorcima pokazuje da su ulomci kamina isklesani od segetskog vapnenca. Nakon mikrokemijskih ispitivanja koja su provedena, najveće zanimanje bilo je za crvenu boju. Njezinim zagrijavanjem i reakcijom utvrdilo se da spada u anorgansku skupinu pigmenata. Također je dokazana i prisutnost željeza.¹³ Temeljem analize zaključeno je da ispitana crvena boja spada u skupinu hematita,¹⁴ odnosno da je to bolus¹⁵/pigment. Slikarska tehnologija za bolus kaže da je nosilac pozlate,¹⁶ no ni na jednoj površini kamena nismo našli tragove pozlate. Uzorkovanje crne boje obavljeno je radi karakterizacije i identifikacije pigmenata. Skalpelom su sastrugani praškasti uzorci i na njima su provedena mikrokemijska istraživanja (gorenjem) te ispitana prisutnost željeza i ulja s kemijskom reakcijom u otopini kalij-ferocijanida. Analize su pokazale da pigment spada u organsku skupinu prirodnog podrijetla. Sa sigurnošću ne možemo tvrditi radi li se o boji ili pak o čađi koja se skupljala dok je kamin bio u funkciji. Na uzorcima bijele boje utvrđena je prisutnost

ulja¹⁷ (slika 10., 11. i 12.). Tu boju smo smatrali recentnom. Treba napomenuti da iza prebojavanja kamina uljnom bijelom bojom možda nije stajalo isključivo ljudsko neznanje i nemar nego i mogućnost podlijeganja pomodarskim rješenjima.

Proučavajući povijesnu građu, nailazimo na pisane tragove u kojima se navodi da su se kamini, pogotovo u Veneciji u XVII. i XVIII. st., bojali i pozlačivali. Da je i u Dalmaciji vladalo pomodarstvo za takvom vrstom dekoracije, potvrđuju neka sondažna konzervatorska istraživanja u interijerima dubrovačkih palača, gdje je utvrđeno bojenje sokla do određene visine, pa čak i kamenih dijelova opreme kao što su kamini.¹⁸

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI ZAHVATI

Sondažna čišćenja recentne bijele uljane boje s otapalima kao što su nitrozrjeđivač, aceton i alkohol nisu ispunila očekivanja. Pokušaj sa Shellsolom T,¹⁹ te uporaba skalpela i ultrazvučne igle znatno su ubrzali proces čišćenja (slika 13). Na stražnjem dijelu konzole nalazili su se tragovi cementne malte i vapnene žbuke, jer se taj nevidljivi sastavni dio konzole prilikom montaže kamina ugrađivao u zid. Njihovo uklanjanje obavljeno je mehanički, pomoću ultrazvučne igle i skalpela.

Nakon zahvata koji je uključivao uklanjanje površinske prašine kistom, recentne bijele boje uporabom Shellsola T, nataložene čađe i cementa na pozadini pomoću ultrazvučne igle, uklanjanje tankih naslaga nečistoće koja je prekrivala sveukupnu površinu kamina obavljeno je pomoću vodene pare (slika 14). Bio je to jedini način čišćenja koji je omogućio da se bez ugrožavanja originalne boje odstrani nečistoća s površine kamina. Jedno od vidljivijih oštećenja je i nekoliko odlomljenih zubaca vijenca, od kojih jedan nedostaje u potpunosti, no na tim mjestima nisu obavljene nikakve rekonstrukcije/nadopune umjetnim kamenom.²⁰

REKONSTRUKCIJA BOČNICA

Bočne strane kamina vjerojatno su nakon njegove demontaže zagubljene ili su upotrijebljene u neke druge svrhe, no bez obzira na to lako je zaključiti kako su izgledale. U tome uvelike pomažu bočne strane glavne grede kamina

(slika 15) na kojima se ponavljaju motivi s naličja grede: profilirani vijenac s dentima (zupcima), kasete/okviri, te rubni dijelovi krila putta koji omogućuju da se s gotovo potpunom sigurnošću zaključki kako su se i na bočnicama nalazili *putti*.

Nakon mjerenja, rekonstrukcije u crtežima u mjerilima 1:1 te modelacije u glini²¹ načinjena je rekonstrukcija bočnica u kamenu iz kamenoloma Seget - Okrug, koji je tipološki najbliži originalnom. Kao i kod odabira kamena tako su i klesarski alati i tehnika kojima se kamen obrađivao bili istovjetni originalu.²²

Kako bismo dobili umjetnu patinu rekonstruiranih dijelova, upotrebljavali smo tinkturu čaja različitog intenziteta pomiješanog sa 5-postotnom otopinom šelaka. Rezultati tih dviju kombinacija nisu ispunili očekivanja, ali čajna tinktura i šelak vrlo su dobro poslužili kao temeljna podloga za daljnje patiniranje, tj. dobivanje željenog tona srodnog patini grede i konzola. Kombinacija veziva (*Movilith* u etanolu - 4-postotni denaturirani etilni alkohol, goriv špirit), pigmenata (žuti oker, crveni oker - *terra di Siena*, crni pigment, umbra, litopon - bijeli pigment) i bolonjske krede omogućila su različite nijanse unutar većeg spektra boja od onog postignutog čajem i šelakom. Tamniji tonovi postignuti su kombinacijom crnog pigmenta, umbre i crvenog okera - *terra di Siena*, a svjetlije žutim okerom, sirovom umbrom, litoponskim bjelilom i bolonjskom kredom. Nakon nanošenja pigmenata i dobivanja željenih tonova brusnim papirima različitih granulacija mjestimično je ublažen intenzitet patine te je dobiven efekt sličan onome na originalu.²³ Ove tinkture bile su često upotrebljavane u srednjem vijeku za patiniranje kamena. Zahvalne su jer su reverzibilne, daju se jednostavno ukloniti namakanjem u vodi. Osim vizualnog efekta tinktura nema svojstvo zaštite kamena, no premazivanjem površine masnoćom životinjskog podrijetla stabilizira se patina, a kamen postaje higroskopan.

KRATICE

JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
MH	Matica hrvatska

BILJEŠKE

- ¹ Bratoljub Klaić: *Rječnik stranih riječi*. Zagreb, 1982., 653.
- ² Cvito Fisković: *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. st. u Dubrovniku*. Zagreb, 1947., 40-41.
- ³ Cvito Fisković: *O starim dalmatinskim kaminima*, Bulletin JAZU, Zagreb, 1981., br. 1(51), 35-79.
- ⁴ Ibidem, 41, 43.
- ⁵ Ibidem, 48-49.
- ⁶ Jelka Perić: *Kuća u Šibeniku od najstarijih vremena do konca XVIII stoljeća*. Radovi Instituta JAZU u Zadru, Zagreb, 1955., br. 2, 258.
- ⁷ Nada Grujić: *Ljetnikovac Stay-Kaboga u Rijeci dubrovačkoj - Rezultati istražnih radova provedenih 1993. godine*, Radovi Instituta povijesti umjetnosti, Zagreb, 1996., br. 20, 83-103.
- ⁸ Patricija Veramenta-Paviša: *Palača Gozze-Gučetić u ulici svetog Josipa u Dubrovniku*, Anali Dubrovnik 41, 211-242.
- ⁹ Cvito Fisković: *O starim dalmatinskim kaminima*. Bulletin JAZU, Zagreb, 1981., br. 1(51), 63.
- ¹⁰ Ibidem, 59-62.
- ¹¹ Ibidem, 66-67.
- ¹² Radoslav Bužančić: *Prilozi za Nikolu Firentinca u Splitu i Trogiru*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split, 2005.-2007., br. 41, 301-314. Autor ovaj kamin pripisuje obitelji Grisogono, analizira ga i uspoređuje s otkrivenim ulomcima kamina uzidanim u kuhinjsko ložište, prilikom pregradnje u velikoj palači Cipiko u Trogiru te motivima s grobnice Ivana i Šimuna Sobote u samostanskoj crkvi trogirskih dominikanaca. Nedvojbeno je da ih je izradio isti majstor.
- ¹³ Prisutnost željeza u crvenom pigmentu dokazana je reakcijom s kalij-ferocijanidom.
- ¹⁴ Hematit, željezni oksidni mineral, koji je dobio naziv od grč. haima-krv, zbog svoje crvene boje.
- ¹⁵ Bratoljub Klaić: *Rječnik stranih riječi*. Zagreb, 1982., 186. Bolus (grč. Bólos - gruda, grumen zemlje) vrsta masne, žute, crvenosmeđe gline; služi kao boja.
- ¹⁶ Metka Kraigher - Hozo: *Slikarstvo, metode slikanja i materijali*. Sarajevo, 1991., 202.
- ¹⁷ Prisutnost ulja u bijeloj boji dokazana je reakcijom *Sudan Black* zbog koje je nastalo modro obojenje čestica pigmenta.
- ¹⁸ Nada Grujić: *Četiri doba jednog ljetnikovca "džonovina" u Rijeci dubrovačkoj*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split, 1991., br. 31, 199-222; Nada Grujić: *Ljetnikovac Klementa Gučetića u Rijeci dubrovačkoj - Podloga, zamisao, izvedba*, Radovi Instituta povijesti umjetnosti, Zagreb, 1987., br. 11, 115-141, Nada Grujić: *Ljetnikovac Vice Stjepovića - Skočibuhe, ishodište arhitektonskog tipa*. Radovi Instituta povijesti umjetnosti, Zagreb, 1988. - 1989., br. 12-13.
- ¹⁹ Shellsol T, Industrijsko mineralno otapalo, 100-postotni parafinski ugljikovodici; koristilo se kako bi se učinkovitije uklonile naslage masnoće koja je prekrivala kamenu površinu.

- ²⁰ Tzv. umjetni kamen smjesa je akrilne emulzije, akrilnoga praha i kamenog agregata ili kombinacija akrilne emulzije razrijeđene vodom, bijelog cementa i kamenog agregata.
- ²¹ Miroslav Klarić: *Kiparska tehnologija; glina, gips, kalupi, lijevanje*. Split, 1999., 7-17.
- ²² Nikola Džaja: *Tradicionalna obrada kamena klasičnim alatima*. Split, 1999., 37-63.
- ²³ Siniša Muštra: *Konzervacija - restauracija kamene skulpture sv. Nikole iz crkve sv. Nikole na istoimenome vrhu otoka Hvara*. 2003; Miona Miliša: *Restauracija kipa sv. Lucije iz istoimene crkvice u Starome Gradu na otoku Hvaru*. 2003., www.e-insitu.com

CONSERVATION – RESTAURATION WORK ON RENAISSANCE FIREPLACE FROM THE HOLDINGS OF THE MUSEUM OF THE CITY OF SPLIT

Summary

The fireplace from the holdings of the Museum of the City of Split is one of the rarely preserved simichrome renaissance fireplaces in this area. Three stone portions were preserved: two consoles in the shape of lion heads and a cross bar. Only superficial damages of the portions have been reported, since no detailed microscopic and microbiological analysis has been carried out regarding the composition and the preservation of the stone,.

In order to identify the quality of the layers of paint and its pigmentation, a microchemical analysis of white, red and black pigment was carried out. The remains of white paint on the fireplace relief, crest and consoles were softened using Shellsol T and removed with scalpels and an ultrasound needle. The layers of paint on the rear, upper and lower portions of the bar were removed using steam machine. The same procedure was followed while removing paint from rough surfaces of the consoles.

It is presumed that the lateral portions of the fireplace were lost after it had been dismantled. These portions have been recently reconstructed using the stone from the Seget Okrug quarry.

Upon completion of the restoration–conservation work, the fireplace will be put on display in the Museum of the City of Split as an integral part of the museum holdings.

slika 1. Konzola s lavljom glavom, Trsteno

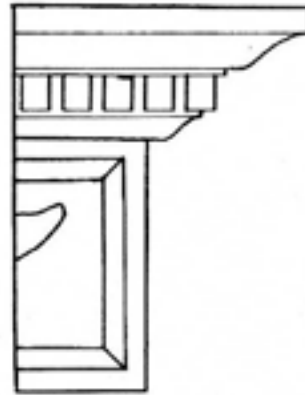
slika 2. Konzola kamina iz fundusa Muzeja Grada Splita, Split

slika 3. Kamin iz prizemlja ljetnikovca Stjepovića Skočibuhe, Šipan

slika 4. i 5. Prednja strana grede kamina obitelji Grisogono i njezin crtež

slika 6. i 7. Bočna strana

slika 8. i 9. Bočna i prednja strana konzole

slika 10. Ostaci recentne boje na kamenu

slika 11. i 12. Uzorci boje

slika 13. Čišćenje ultrazvučnom iglom

slika 14. Čišćenje Shellsollom T

slika 15. Rekonstrukcija bočnog dijela kamina